

İslâm Hukuku ve Reconquista Krizi

Hristiyan Dünyasındaki Müslüman Toplulukların
Statüsü Üzerine Tartışma

İslâm Hukuku ve Reconquista Krizi

Hristiyan Dünyasındaki Müslüman Toplulukların Statüsü Üzerine Tartışma
Alan Verskin

Eserin Özgün Adı: Islamic Law and the Crisis of the Reconquista

The Debate on the Status of Muslim Communities in Christendom

Orijinal Basım Yılı: 2015

Eserin Orjinal Baskısı: Brill, Leiden, The Netherlands

Copyright © by Koninklijke Brill nv, Leiden, The Netherlands

GAV Perspektif Yayınları® 2026

© Göç Araştırmaları Vakfı İktisadi İşletmesi

Sertifika No.: 43715

GAV PERSPEKTİF

Hacettepe Mah. Fener Sk.

No: 5 06230

Altındağ Ankara/Türkiye

Tel.: +90 (312) 473 79 11

Fax: +90 (312) 473 79 14

gavperspektif.com

bilgi@gavperspektif.com

siparis@gavperspektif.com

@gavperspektif

@gavperspektif

1. Baskı

Ocak 2026

Ankara

GAV Perspektif Yayınları - 50

ISBN: 978-625-5830-24-1 Karton Kapak

Görsel Yönetmen

GAV Perspektif Yayınları Yayın Kurulu

Çevirmen

Süheyla AKSOY

Editör

Kader TAŞCI

Tasarım

Emre YILDIZ

Baskı

Sayfa Basım Sanayi Ticaret Limited Şirketi

Sertifika No: 77079, Tevfik İleri Mah. Polat Sok. No:2 Pursaklar/Ankara

© Kitabın tüm yayın hakları GAV Perspektif Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Alan Verskin

İslâm Hukuku ve Reconquista Krizi

GAV PERSPEKTİF

Sara'ya

Yoldan önce yoldaş

İçindekiler

Teşekkür	IX
Giriş	1
Tarihsel Genel Bakış	4
Fakihlerin Müslüman-Hristiyan İlişkilerine Dair Görüşleri	9
El-Venşerîsî'nin Müdeccenlere Dair Eserleri	14
Müdeccenlere Dair Mâlikî Tutumunun Modern Analizleri	23
Kaynakların Türü	34
 Bölüm 1	
Orta Çağ İberyası ve Mağrip'te Göç (Hicret) Kavramı	41
Erken İslam Döneminde <i>Hicret</i>	42
Mağrib'te <i>Hicret</i> Pratiği: Fâtimîler, Murâbitlar ve Muvahhidler	45
Mâlikî Fakihleri ve <i>Hicret</i> Kavramı	50
Mısırlı Mâlikîler ve <i>Hicret</i> Kavramı	63
Gayrimüslim Yurdunda İkamet Yasağına Dair Bir Başka Delil	68
Sonuç	78

Bölüm 2

Mâlikî Hukukunda Müdeccen Dinî Liderliğinin Statüsü79

On Dördüncü Yüzyıldan Önce Fıkıh Düşüncesi	82
Muvahhidlerin Çöküşü ve Müdeccen Ulemâsı'na Yönelik Yeni Tutumların Doğuşu	88

Bölüm 3

Dârülharpte Hayat, Aile ve Mülkiyet.107

Mâlik b. Enes ve İlk Talebelerinin Görüşleri	108
Reconquista Öncesi Mâlikî Fakihlerinin Görüşleri	111
Reconquista Döneminde Mâlikî Hukuku	120

Bölüm 4

**19. Yüzyıl Mağribinde Avrupa Hâkimiyeti ve Reconquista
Dönemi Hukukunun Alımlanması137**

Mağrib'de Fransızlar, Abdulkadir ve Fukahanın Tepkisi	137
Abdulkadir'de Hicret ve Hristiyan Hâkimiyeti Altında Yaşam	148
Hicreti Sınırlayan ve Hristiyan Hâkimiyeti Altında Yaşayan Müslümanları Destekleyen Fetvalar	155
Vezzânî'de Hristiyan Yönetimi Altında Yaşam	161
Gayrimüslim Yönetimi Meselesine Fıkıh Dışı Yaklaşımlar	167

Sonuç.173

Ek A

**El-Venşerîsî: Hristiyan Marbella'daki
Müslümanların Lideri Üzerine.179**

Müslümanların Dârülküfür'de Yaşamalarına Engel Olan Sebepler	182
--	-----

Ek B

**El-Venşerîsî, "Esnâ'l-metâcir", el-Mi'yârü'l-mu'rib,
Rabat: Vizâretü'l-Evkâf, 1981, s. 119-136.189**

Giriş	191
Kur'an'dan Deliller	193
Kur'an'dan Deliller.	193
İbn Rüşd (ö. 520/1126) Dârülharp'te İkameti Yasaklar	198

İbn Rüşd'ün Görüşleri Üzerine Bir Tartışma	199
Hadislerden Deliller	201
Hadislerden Deliller	202
Hicret Konusundaki Çelişkili Hadisleri Uzlaştırma Yolları	203
İbnü'l-Arâbî'nin Eserlerinden Seçmeler: Hicret Etmeyen Müslümanların Durumu	204
İbnü'l-Arâbî'ye Göre Usulüne Uygun Olmayan İhtidaları Sebebiyle Zorlukla Müslüman Sayılanların Dahi Can ve Mal Dokunulmazlığı Vardır	204
Dârülharp'te Yaşayan Müslümanlara Sağlanan Korumanın Mahiyeti Hakkındaki İhtilaflar	206
Koruma Sağlayan İslam mıdır yoksa Dârüislam mıdır?	208
Dârüislâmı Zemmedenlerin Hükümü	212
Dârülküfürde İkâmet Eden Müslümanların Hukuki İtibarı	216
Dârülküfürdeki Kadıların ve Bilirkişilerin Meşruiyeti.	216
Dârülküfürde Yaşayan Müslümanların Ahiretteki Akıbetleri	220
İslam Hukukunda “Düşünme Suçu” Var mıdır Yoksa Cezalar Sadece Fiillere mi Yöneliktir?	221
Sonuç	223
Kaynakça	225
Arapça Kaynaklar.	225
Arapça Olmayan İkincil Kaynaklar	236
Dizin	261

Teşekkür

Bu kitap, hocalarımın, dostlarımın ve ailemin yardımı olmadan mümkün olmazdı. Michael Cook ve Muhammad Qasim Zaman'a büyük bir minnet borçluyum. Klasik İslam kaynaklarının büyüleyici dünyasını bana ilk açan Michael Cook oldu ve onun rehberliğinden faydalanmayı sürdürüyorum. Muhammad Qasim Zaman'ın ufuk açıcı yorumları ve önerileri, beni sık sık yeni ve verimli araştırma alanlarına yöneltti. Princeton'dayken İslam hukukunun işleyişine taze ve canlandırıcı bir bakış açısı sunan Lawrence Rosen ile yaptığım sohbetlerimizden büyük fayda sağladım. Princeton'da Nancy Coffin, Michael Barry, Mark Cohen, Andras Hamori, M. Şükrü Hanioğlu, Bernard Haykel, Norman Itzkowitz, Bernard Lewis, Abraham Udovitch ve Aron Zysow'un uzmanlıklarından, rehberliklerinden ve teşviklerinden yararlandım. Brill'de editörlerim Nienke Brien-Moolenaar ve Nicolette van der Hoek'e ve ayrıca adı belirtilmeyen iki hakeme teşekkür etmek isterim.

Akademik hayatla tanışmamı sağlayan ve entelektüel gelişime kişisel ilgi gösteren ilk hocalarıma da teşekkür borçluyum. Kenneth Green beni ilk lisansüstü seminerime davet ederek akademi yoluna girmemi sağladı. Harry Fox ve Tirzah Meacham beni dilbilimsel metin analizi araçlarıyla tanıştırdı. David Novak ile ilahiyat ve hukukun etkileşimlerini ilk kez keşfettim. İlahiyat Fakültesi'nde iki kritik yıl geçirdiğim Chicago Üniversitesi'nde, olağanüstü rehberliği için Paul Mendes-Flohr'a; orta çağ düşüncesi çalışmalarına yönelik ilham veren coşkusu için James Robinson'a; ve bana Arapça öğreten merhum Farouk Mustafa'ya teşekkür etmek isterim.

Bu kitabın büyük bir kısmı, Columbia Üniversitesi'nde ACLS Yeni Fakülte Üyesi Bursu'ndan yararlandığım dönemde tamamlandı. Bu imkân için hem ACLS'e hem de Columbia Üniversitesi'ne teşekkür etmek isterim. Özellikle meslektaşlarım Gil Anidjar, Patricia Grieve, Najam Haider, Wael Hallaq, Mahmood Mamdani, Brinkley Messick ve Timothy Mitchell'e teşekkür borçluyum. Kitabın son bölümü Rhode Island Üniversitesi'nde tamamlandı. Tüm yeni meslektaşlarım Bridget Buxton, Kathleen Davis, Rae Ferguson, Timothy George, Michael Honhart, Erik Loomis, Alexander Magidow, Rod Mather, Rosa Maria Pegueros, Miriam Reumann, Joëlle Rollo-Koster, Andrea Rusnock, Evelyne Sterne, James Ward, Robert Widell ve Nancy Woyak'a gösterdikleri sıcaklık ve verdikleri tavsiyeler için minnettarım.

Dostlarımla ve meslektaşlarımla yoldaşlığı ve tavsiyeleri, geçirdiğim zamanı keyifli ve anlamlı kıldı: Khalil Abdur-Rashid, Yaron Ayalon, Franz Bibfeldt, Zachary Braiterman, Mehmet Darakioğlu, Jonathan Fluger, Elliot Hen-Tov, Kathi Ivanyi, Amanda Izenstark, Jessica Marglin, David Moore, Jacob Olidort, Helen Pfeiffer, Intisar Rabb, Uriel Simonsohn, Mark Sinyor, Mairaj Syed, Jack Tannous, Bella Tendler, Markus Wiener, Brett Wilson, Joseph ve Judith Witztum ve Oded Zinger. Ayrıca Social Sciences and Humanities Research Council of Canada, Andrew W. Mellon

Foundation, American Council of Learned Societies, Princeton Üniversitesi ve Columbia Üniversitesi'nin cömert desteklerini şükranla anmak isterim.

Entelektüel gelişimime verdiği kesintisiz destek için babama büyük bir şükran borçluyum. Bana diller öğretti, on bir yaşından itibaren beni üniversite kütüphanesine götürdü ve çalışmalarımı sabırla okudu. O olmasaydı bu noktaya gelemezdim. Akademik çalışmalarına gösterdikleri yakın ilgi ve destek için kayınpederim ve kayınvalidem Jerry ve Sharon'a ve eşimin büyükanne ve büyükbabası Henry ve Bella'ya da teşekkür etmek isterim. Araştırmalarıma her zaman hoş bir mola vermemi sağlayan Maya, Hannah ve Daniel'e de teşekkürler. Son olarak, bu kitabın ithaf edildiği eşim Sara'ya teşekkür etmek istiyorum. Sara, hayal edebileceğimden çok daha yakın bir entelektüel ve duygusal yoldaş oldu. Çalışmalarına katkıları çok büyüktür. Bana manevi destek vermesinin yanı sıra yazdığım her şeyi okuyup üzerine yorumlarda bulundu. İbn Rüşd üzerine bir derste tanıştığımızdan beri, akademik ufkumu fevkalade genişletti ve beni daha önce farkında olmadığım pek çok entelektüel araştırma yoluna sevk etti. Tüm bunlar ve daha fazlası için kendisine sevgi ve şükranlarımı sunarım.

Alan Verskin

Mart 2014

Providence, Rhode Island

Giriş

Reconquista yani Müslüman İberya'nın Hristiyanlar tarafından fethi Müslümanlar için büyük bir entelektüel krize yol açmıştır.¹ İslam tarihinin büyük bir bölümünde Müslümanların büyük çoğunluğu Müslüman bir idarecinin yönetimi altında yaşamıştır. Bu tür siyasi koşullar altında gelişen İslam'ın dini ve hukuki kurumları doğal olarak Müslüman bir idarecinin varlığını esas almıştır. Reconquista neticesinde İslam alimleri, İslam'ın böyle bir idareci olmaksızın nasıl tatbik edileceğini tefekkür

- 1 "Reconquista" terimi tarihçilerin yanlış olduğuna inandığı birleşik bir Hristiyan İspanya anlatısını varsayar. Uygun bir alternatif terim ortaya çıkmadığından çoğu tarihçi bu terimi korumaktadır ve ben de isteksizce onların yolunu izledim. İlginç bir şekilde Reconquista üzerine Arapça çağdaş yazılar "reconquista"nın doğrudan çevirisi olan istirdād terimini kullanır, bkz. Muhammad al-Sharif, *al-Maghrib wa-hurub al-istirdād*, (Tetouan: Jāmi'at Abd al-Malik al-Sa'di, Kulliyat al-Ādāb wa'l-'Ulūm al-İnsāniyya, 2005) ve Nādiya Husnī Şaqr, *Dawr Abd al-Rahmān al-Nāşir fi irjā harakat al-istirdād*, (Mecca: al-Maktaba al-Faysaliyya, 1985). "Reconquista" teriminin kullanımı Peter Linehan, *History and the Historians of Medieval Spain*, (Oxford: Oxford University Press, 1992), 5 vd. ve Joseph F. O'Callaghan, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2003), 3 vd. içinde tartışılmaktadır.

etmek zorunda kalmışlardır. İslam hukuk metinlerinde Müslüman bir idarecinin varlığının sadece tarihsel koşulların bir sonucu olarak mı varsayıldığını yoksa bu idarecinin İslami hukuk sisteminin asli bir parçası mı olduğunu tespit etmek zorundaydılar. Bu kitap, İber Yarımadası ve Mağrip'te hâkim olan Maliki fıkıh mezhebi fakihlerinin² Reconquista'nın ortaya çıkardığı siyasi, teolojik ve pratik zorluklara cevaben İslam hukukunu nasıl geliştirdiğini incelemektedir.

Kitap İslami tecrübenin tam merkezinde yer alan kavramların dahi Müslümanların değişen ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacıyla nasıl yeniden düşünülebildiğini ve yorumlanabildiğini göstermektedir. Bu kitabın büyük bir bölümü, Reconquista dönemine odaklanmakla birlikte son bölümünde bu dönem fakihleri tarafından formüle edilen hukuki görüşlerin on dokuzuncu yüzyılda Mağrip'teki Fransız yönetimine karşı Müslümanların tepkilerini nasıl şekillendirdiği incelenmektedir.³

-
- 2 Mâlikiliğin İber Yarımadası'ndaki yayılımı hakkında bkz. J. López Ortiz, "La recepción de la escuela malequí en España" (İspanya'da Maliki Ekolünün Kabulü), *Anuario de Historia del Derecho español*, 7 (1930), s. 1-167; Hady Roger Idris, "Réflexions sur le Mâlikisme sous les Umayyades d'Espagne", *Atti del terzo congresso di studi arabi e islamici*. Ravello, 1-6 settembre 1966. Ravello, içinde (Napoli: Istituto universitario orientale, 1967), s. 397-414; Alfonso Carmona, "The Introduction of Mâlik's Teachings in al-Andalus", *The Islamic School of Law* içinde, P. Bearman vd. (Ed.) (Cambridge: Harvard University Press, 2005), s. 41-56; Maribel Fierro, "Proto-Malikis, Malikis, and Reformed Malikis in al-Andalus", *The Islamic School of Law* içinde, s. 57-76; ve Christopher Melchert, *The Formation of the Sunni Schools of Law, 9th-10th centuries C.E.* [Sünni Hukuk Ekollerinin Oluşumu, 9.-10. Yüzyıllar M.S.] (Leiden: Brill, 1997), s. 156-64. Mağrip'teki yayılımı hakkında bkz. Mansour H. Mansour, *The Maliki School of Law: Spread and Domination in North and West Africa, 8th to 14th Centuries C.E.* (San Francisco: Austin & Winfield, 1995); 'Umar al-Jidi, *Mabâhih fi al-madhhab al-Mâliki bil-Maghrib*, (Rabat: al-Hilâl al-Arabiyya li'l-Ṭibâ'a wa'l-Nashr, 1993), s. 33 vd.; ve Muhammad b. Hasan Sharḥabili, *Taṭawwur al-madhhab al-Mâliki fi al-gharb al-İslâmî hattâ nihâyat al-'aşr al-Murâbiṭi* (Rabat: al-Mamlaka al-Maghribiyya, Wizârat al-Awqâf wa'l-Shu'un al-İslâmiyya, 2000).

- 3 J.M. Abun-Nasr'ı takiben Mağrip terimini kullanmam Orta Çağ döneminde İfrîqiya olarak bilinen bölgeyi de kapsama amacı taşımaktadır. Bu terimi Kuzey Afrika yerine kullanmayı tercih ettim zira Mısır'da bulunan daha küçük Mâliki hukuk ekolüyle

Modern öncesi dönemde gayrimüslim yönetimi altında yaşamaya dair kapsamlı hukuki tartışmalar, genellikle yalnızca büyük siyasi krizler ve gayrimüslim toplumlarla yaşanan yüzleşmeler bağlamında ortaya çıkmıştır. Çoğunluğu İslam coğrafyasının merkezi bölgelerinde kaleme alınan Sünni fıkıh mezheplerinin kurucu metinleri, bu mesele hakkında çok az şey söyler. Onlara göre İslam yurdu (Dârülslâm)⁴ genişti ve sürekli genişlemekteydi. Gayrimüslim yönetimi altında yaşamaya dair meseleler, bu genel kuralın nadir istisnalarından biriydi ve fakihler bu konuya ya çok az ilgi göstermiş ya da hiç ilgi göstermemiştir. Gayrimüslim güçlerin, örneğin Bizanslıların veya Haçlı krallıklarının elde ettiği sınırlı toprak kazanımları, fakihler tarafından hiçbir zaman etraflica ele alınmamıştır.⁵

Fakihlerin gayrimüslim yönetimi altında yaşama dair meseleler karşısındaki sessizliğinin en büyük istisnası, Reconquista'ya verdikleri karşılıklar olmuştur.⁶

kapsamlı bir şekilde ilgilenmiyorum, bkz. J.M. Abun-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), s. 3.

- 4 Bu terim ve zıttı olan savaş yurdu (dar al-harb) hakkında yakın tarihli bir tartışma için bkz. Muhammad Mushtaq Ahmad, "The Notions of Dâr al-Harb and Dâr al-Islâm in Islamic Jurisprudence with Special Reference to the Hanafi School", *Islamic Studies*, 47 (2008), s. 5-37.
- 5 Gayrimüslim yönetimi altındaki yaşama dair dağıntık hukuki tartışmaların ele alınışı için bkz. Khaled Abou El Fadl, "Islamic Law and Muslim Minorities: The Juristic Discourse on Muslim Minorities from the Second/Eighth to the Eleventh/Seventeenth Centuries", *Islamic Law and Society*, 1 (1994), s. 141-187. Hukuk literatüründeki bu eksikliği fark eden Mâlikî hukukçularına örnekler için, Gırnatalı kadı Muḥammad b. Muḥammad Ibn 'Aşim'in (ö. 829/1426) şu ifadesine bkz. Ahmad b. Yahyâ al-Wansharisi, *al-Mi'yâr al-mu'rib wa'l-jâmi al-mughrib 'an fatâwâ ahl Ifriqiya wa'l-Andalus wa'l-Maghrib*, (Ed.) Muḥammad Hajji (Rabat: Wizârat al-Awqâf wa'l-Shu'ûn al-Islâmiyya li'l-Mamlaka al-Maghribiyya, 1981), 2: s. 151. Venşerisi'nin kendisinden benzer bir ifade için bkz. age., 2: s. 125.
- 6 Bu konuda bile günümüze ulaşanlar Hristiyan yönetimi altında yaşamış hukukçuların yanıtları değil Müslüman yönetimi altında yaşamış ve duruma yanıt vermiş hukukçularındır. Hristiyan İberyâ'da yaşamış hukukçular kendi durumları hakkında fetvalar yazmış olabilirler ancak yazmışlarsa hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Müdeccen bir hukukçu tarafından verilen belgelenmiş tek fetva örneği usulüne uygun kesilmemiş hayvan derilerinin seccade olarak kullanılıp kullanılmayacağıyla

İber Yarımadası köklü Müslüman toplulukların bulunduğu bir bölgeydi ve yarımadanın birkaç yüz yıl boyunca kademeli olarak yeniden fethinin insani sonuçları o kadar büyük oldu ki fakihleri bu meseleyle ilgilenmek zorunda bıraktı. Bu nedenle sonraki dönem fakihleri Hristiyan yönetimi altında yaşama meselesine dair geleneğin sunduğu kısıtlı birikimi araştırmak için sık sık bu döneme müracaat ederler. Ele alacağım üzere bu fikhî tefekkür süreci on dokuzuncu yüzyılda Fransızların Mağribi fethi esnasında Müslümanların bir Hristiyan hükümeti altında yaşamının dini ve hukuki sonuçlarını yeniden değerlendirmek zorunda kalmasıyla tekerrür etmiştir.

Tarihsel Genel Bakış

İberya'daki Müslüman siyasi varlığı 92/711 yılına dayanır⁷ bu tarihte Müslüman orduları, kuzeydeki bazı küçük Hristiyan yerleşim bölgeleri hariç bölgenin kontrolünü ele geçirmiştir. Müslüman hâkimiyetinin en başından itibaren Hristiyan güçlerle çatışmalar yaşanmış olsa da Reconquista'nın kendisinin genellikle beşinci/on birinci yüzyılın sonlarına doğru Toledo (478/1085) ve Huesca (489/1096) gibi önemli Müslüman merkezlerinin fethiyle başladığı kabul edilir.⁸ Ancak birbiri ardına hüküm süren iki Mağribi hanedanı olan Murâbıtlar ve Muvahhidler, Hristiyanları kontrol altında tutmuş ve hatta kaybedilen bazı toprakları geri alarak müteakip fetihleri bir asırdan fazla bir süre ertelemiştir. Yedinci/on üçüncü yüzyılda ibre yeniden Hristiyanların lehine

ilgilidir, bkz. özetі Francisco Fernández y González, Estado social y político de los Mudéjares de Castilla, (Madrid: J. Muñoz, 1866), 393–94, Gerard Wiegers, Islamic Literature in Spanish and Aljamiado: Yça of Segovia (fl. 1450), His Antecedents and Successors içinde atıfta bulunulmuştur (Leiden: Brill, 1994), 82. Ne yazık ki orijinal fetva artık mevcut değildir.

7 Burada olduğu gibi başka yerlerde de Gregoryen takvim tarihleri hicri tarihleri takip eder.

8 Reconquista'nın genel tarihi için bkz. Joseph F. O'Callaghan, Reconquest and Crusade in Medieval Spain ve Derek W. Lomax, The Reconquest of Spain, (London: Longman, 1978).

dönmüştür. Muvahhidler hanedanı zayıflayıp dağılmış ve Hristiyanlar özellikle kalabalık bir Müslüman nüfusa sahip olan Valensiya Krallığı'nın (636/1238) ele geçirilmesi de dahil olmak üzere bir kez daha birçok önemli zafer kazanmıştır. Bu ivme devam etmiş ve dokuzuncu/on beşinci yüzyılın sonundan önce İberyadaki Müslüman hâkimiyeti tamamen sona ermekle kalmamış Hristiyanlar aynı zamanda Mağrip kıyılarının da büyük bir bölümünü işgal etmiştir.⁹

Hristiyanların İberyayı fethinin ardından pek çok Müslüman bölgeyi terk etmiştir. Kalanlar ise "Mudeccenler" olarak adlandırılmıştır.¹⁰ Hristiyan krala sadakat yemini etmeleri karşılığında Mudeccenlerin dinlerini değiştirmeden topraklarında kalmalarına izin verilmiştir.¹¹ Mudeccenlerin yaşadığı koşullar önemli ölçüde farklılık göstermekteydi. Yeni fethedilen bölgelerde Hristiyan hükümdarlar nüfusun azalmasını önlemek için onlara bağımlı olduklarından Mudeccenlere yönelik muamele genellikle daha iyiydi.¹² Nüfusun azalması Hristiyan hükümdarlar için sürekli bir endişe kaynağıydı. Yeni topraklar üzerinde kontrolü sürdürmek maliyetliydi ve yeterli bir nüfus olmadan bu topraklardan ekonomik olarak istifade edilemezdi. Bu nedenle Reconquista söylemi Müslümanlardan arındırılmış bir İberyayı savunurken pragmatik mülâhazalar sürgünü ertelemiştir. Bunun yerine Mudeccen nüfusları Hristiyan hükümdarlar tarafından titizlikle korunmuş ve

-
- 9 Andrew C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*, (Chicago: University of Chicago Press, 1978), s. 6 vd.
- 10 Mudeccenler için Arapça kelime müdeccenün veya ehl-i decn kullanılır. İspanyolca ve Arapça terimler arasındaki ilişki için bkz. Isidro de las Cagigas, *Los Mudéjares*, (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto de Estudios Africanos, 1948), 1: s. 58 vd. ve F. Maíllo Salgado, "Acerca del uso, significado y referente del término mudéjar", *Actas del IV congreso internacional encuentro de las tres culturas*, Toledo 30 septiembre-2 octubre 1985 içinde, Ed. Carlos Carrete Parrondo (Toledo: Tel Aviv University and the city of Toledo, 1988), s. 103-112.
- 11 L.P. Harvey, *Islamic Spain, 1250 to 1500*, (Chicago: University of Chicago Press, 1990), s. 3.
- 12 Konuya ilişkin daha kapsamlı açıklamalar için ikinci bölüme bkz.

Latin kaynaklarında “kraliyet hazineleri” (thesauri regii) olarak anılmaya başlanmıştır.¹³ Müdeccenlere zarar verenlere ağır cezalar verilmiş çünkü bu durum kraliyet gelirlerine dolayısıyla da krallığın güvenliğine zarar vermiştir. Müdeccen nüfuslarını daha da güvence altına almak için, Hristiyan hükümdarlar sık sık onların topraklarını terk etmelerini engellemiş ve hatta bazen aktif olarak yeni Müslüman göçmenleri davet etmişlerdir.¹⁴

Müdeccenler, yaşadıkları Hristiyan toplumlarına genellikle büyük ölçüde entegre olmuşlardı. Hristiyan silahlı kuvvetlerinde önemli ölçüde temsil edilirler, Müdeccen liderler Hristiyan hükümdarların memurları olur, Müslüman mahkemeleri de zaman zaman Hristiyan yönetiminin birer şubesi haline gelirdi.¹⁵

Sonuç olarak Müdeccen liderliği kendi toplumlarının Hristiyan fermanlarına uymasını sağlar, vergileri toplar ve kamu düzenini idame ettirirdi. Hristiyanların Müslüman dini kurumlarına yoğun müdahalesi bazen bu kurumların önemli ölçüde değişikliğe uğramasıyla sonuçlanıyordu. Bu bağlamda Brian Catlos, Katalonya ve Aragon’daki Müdeccen kurumları hakkında şu gözlemlerde bulunur:

-
- 13 Chancery of the Archive of the Crown of Aragon, C 913: 33, John Boswell, *The Royal Treasure: Muslim Communities under the Crown of Aragon in the Fourteenth Century* içinde (New Haven: Yale University Press, 1977), s. 471’de transkribe edilmiştir.
 - 14 Robert I. Burns, “Immigrants from Islam: The Crusaders’ Use of Muslims as Settlers in Thirteenth-Century Spain”, *The American Historical Review*, 80 (1975), s. 24.
 - 15 Müslüman askerlerin Hristiyan ordularındaki tartışmaları için bkz. Hussein Fancy, “Theologies of Violence: The Recruitment of Muslim Soldiers by the Crown of Aragon”, *Past and Present*, 221 (2013), 39-73 ve Ana Echevarría, *Knights on the Frontier: The Moorish Guard of the Kings of Castile (1410–1467)* çev. M. Beagles (Leiden: Brill, 2009). Mahkeme sistemi üzerine bkz. Isabel O’Connor, “The Mudéjars and the Local Courts: Justice in Action”, *Journal of Islamic Studies* [İslam Araştırmaları Dergisi] 16 (2005), 339; ve Boswell, *The Royal Treasure*, 111–12. Krş. Ana Echevarría Arsuaga, “De cadí a alcalde mayor. La élite judicial mudéjar en el siglo xv”, *Al-Qantara*, 24 (2003), 139-168 ve 273-289.

Ne İslami ne de bütünüyle Hristiyan olan kurumlara dayanan seçkin aileler, kendi toplumlarının liderleri ve Hristiyan idaresinin bağlı üyeleri olarak ara bir konumdaydı. Zaman zaman kendi tebaalarını savunsalar da sık sık onlarla anlaşmazlık yaşayan bu aileler, modern öncesi dönemin sömürge yerli elitini oluştuyordu. Alcadia¹⁶ ve çauaquenia¹⁷ gibi makamlar ismen Müslüman ve Arap kökenli olsa da büyük ölçüde İslami içeriklerinden arındırılmış ve Müslüman idaresi döneminde suistimalleri önleyen denge ve denetleme mekanizmalarından mahrum bırakılmıştı.¹⁸

Carlos'un tasvir ettiği özellikler tüm Müdeccen kurumlarının da görülmüyordu ancak bu özelliklerin varlığı Müdeccenlerin ne denli riskli koşullar altında yaşadığının bir kanıtıdır.

Bir zamanlar Müslüman yurdu olan İberya'da Hristiyan nüfusun artması Müdeccen devrinin sonunu getiren olaylar zincirini başlatmış. Nüfusun azalması tehdidi ortadan kalkınca Hristiyanların Müdeccenlere olan ihtiyacı azalmış ve onlara yapılan muamele de kötüleşmiştir. Olaylar, İber Yarımadası'ndaki Müslüman siyasi gücünün sonu anlamına gelen Gırnata'nın düşüşüyle (897/1492) doruk noktasına ulaşmıştır. Mağlup Gırnata

16 Alcadia, İspanyolca bir terimdir. Kökeni, Arapçada "kadı" (hâkim, yargıç) anlamına gelen al-qâği (القاضي) kelimesidir. İspanyol sömürge yönetiminde, bu terim alcaldia (belediye başkanlığı/yönetimi) veya alcaldia (kale komutanlığı, Arapça al-qâ'id [komutan] kelimesinden) gibi idari makamlara dönüşmüştür. Metnin vurguladığı gibi, makam adını Arapça-İslami kökeninden alsa da sömürge yönetimi altında artık İslami bir yargı veya denetim işlevi görmemektedir (ç.n.).

17 Bu terimin Arapça kökeni açık görünse de terimin dayandığı Arapça belirsizdir. Carlos, terimin sâhibü'l-hüküm'den türediğini öne sürer, bkz. Brian A. Carlos, *The Victors and the Vanquished: Christians and Muslims of Catalonia and Aragon, 1050-1300*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), xviii. Carlos, küçük bir değişiklikte muhtemelen haklıdır. Bu kişi genellikle Endülüs'te sâhibü'l-hüküm olarak anılırdı. Bu konuya dikkatimi çektiği için isimsiz Brill hakemine teşekkür ederim.

18 Carlos, *The Victors and the Vanquished* [Galipler ve Mağluplar], 219. Krş. Tulio Halperin-Donghi, *Un conflicto nacional: Moriscos y Cristianos viejos en Valencia*, (Valensiya: Institución Alfonso el Magnánimo, 1980), 97.

Müslümanlarına başlangıçta dinlerini yaşamaya devam etmelerini sağlayan Müdeccen statüsü tanınmış olsa da bu koruma kısa süre sonra kaldırılmıştır.¹⁹

1498'de Toledo başpiskoposu Francisco Jiménez de Cisneros, zorla din değiştirme programı başlatmış bu durum Müdeccen isyanlarını ateşlemiş, bu isyanlar da Hristiyan ordularınca zorla bastırılmıştır.²⁰ Tam bir yenilgiye uğrayan İberyadaki Müslümanlar, çeşitli derecelerdeki baskılar altında ya Hristiyanlığa geçmişler ya da göç etmişlerdir.²¹ 1502 yılına gelindiğinde İberyanın her yerinde İslam'ın yaşanması resmen yasaklanmış ve Müdeccen devri sona ermiştir. Geride kalan Müslümanlar artık Müdeccenler olarak değil "Moriskolar"²² olarak anılmaya başlanmış ki bu terim

-
- 19 Miguel Angel Ladero Quesada, *Granada después de la conquista: repobladores y mudéjares*, 2. Baskı (Granada: Diputación Provincial de Granada, 1993), 435 ff.
 - 20 Gerard Albert Wiegers, *Islamic Literature in Spanish and Aljamiado*, s. 9 ve David Coleman, *Creating Christian Granada: Society and Religious Culture in an Old-World Frontier City, 1492-1600*, (Ithaca: Cornell University Press, 2003), s. 6.
 - 21 Mağrip'e göç hakkında bkz. J. Vallvé, "La emigración andalusí al Magreb en el siglo XIII". M. García-Arenal ve M.J. Viguera (Ed.), *Relaciones de la Península Ibérica con el Magreb içinde* (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1988), s. 87-129; Muḥammad Razzūq, *al-Andalusîyyūn wa-hijrātuhum ilā al-Maghrib*, (Casablanca: Ifriqiya al-Sharq, 1989) ve M. Marín, "Des migrations forcées: les ulema d'al-Andalus face à conquête chrétienne". M. Hammam (Ed.), *L'Occident musulman et l'Occident chrétien au moyen âge içinde* (Rabat: Faculté des Lettres, 1995), s. 44 vd. Bu büyük göçün Mağrip'i nasıl dönüştürdüğü hakkında bkz. John D. Latham, "Towards a Study of Andalusian Immigration and its Place in Tunisian History", *Les Cahiers de Tunisie [Tunus Defterleri]* 5 (1957), s. 203-249. Krş. Linda Jones, "Retratos de la emigración: La (Re)conquista y la emigración de los ulemas a Granada, según al-Iḥāṭa de Ibn al-Jaṭīb". Ana Echevarría Arsuaga (Ed.), *Biografías mudéjares o La experiencia de ser minoría: biografías islámicas en la España cristiana içinde* (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2008), s. 21-58.
 - 22 Bu terimin klasik tanımı için, bkz. Pascual Boronat y Barrachina, *Los moriscos españoles y su expulsión: Estudio histórico-crítico [İspanyol Moriskoları ve Sürgün Edilmeleri: Tarihsel-Eleştirel Bir Çalışma]* (Valencia: Imprenta de Francisco Vives y Mora, 1901), 1: 423 vd. Terimin kullanımının neden sorunlu olduğuna dair, bkz. L.P. Harvey, *Muslims in Spain, 1500 to 1614*, (Chicago: University of Chicago Press, 2005), 3 vd. ve Mikel de Epalza, "La voz oficial de los musulmanes hispanos, mudéjares y moriscos, a sus autoridades cristianas: cuatro textos, en árabe, en castellano y en catalán-valenciano, Sharq al-Andalus 12 (1995), 280.

görünüşte Hristiyanlığa geçmiş ancak İslâm'ı yalnızca gizlice yaşayabilen kimseleri tanımlamaktadır. 1614 yılına gelindiğinde Moriskolar da birkaç sürgün dalgasının kurbanı olarak tarih sahnesinden silinmiştir.²³

Fakihlerin Müslüman-Hristiyan İlişkilerine Dair Görüşleri

Pek çok fakih Müdeccenlere duydukları güvensizliği dile getirmiştir. Bazıları savaşın trajik kurbanları olarak içinde bulundukları zor duruma sempatiyle yaklaşıp da Hristiyan otoritelerle olan iş birliklerinden yine de şüphe duyuyorlardı. Müdeccenler, Hristiyan rejimlerine isteyerek veya istemeyerek ekonomik ve sosyal istikrar ve zaman zaman da askerî yardım sağlayarak onları güçlendiriyor ve komşu Müslüman topraklarını tehlikeye atıyorlardı.

Bazı fakihler salih Müdeccenlerin var olduğuna inanırken diğerleri Müdeccenlerin Hristiyanlarla isteyerek iş birliği yaptığını düşünüyordu. Ancak salih olsun ya da olmasın Müdeccenlere tanınan ayrıcalıkların doğurduğu ciddi siyasi sonuçlar bu soruları kaçınılmaz olarak geri plana atıyordu.²⁴

Fakihlerin Müdeccenler hakkındaki görüşleri, onların genel olarak Hristiyan-Müslüman ilişkilerine bakışları bağlamında da

23 Hukuki eserlerde Moriskolara az sayıda atıf bulunmaktadır, bkz. L.P. Harvey, *Muslims in Spain, 1500 to 1614*, 64 vd.

24 Bkz., örneğin al-Wazzâni, al-Nawâzil al-jadida al-kubrâ fi mâ li-ahl Fâs wa-ghayrihim min al-badw wal-qurâ al-musammâ bil-Mi'yâr al-jadid al-jâmi al-mu'riban fatâwâ al-muta'akhhirin min 'ulamâ' al-Maghrib, (Rabat: Wizârat al-Awqâf wa'l-Shu'un al-İslâmiyya li'l-Mamlaka al-Maghribiyya, 1996), 3: 35. Bundan böyle bu esere el-Mi'yârul-Cedid olarak atıfta bulunacağım. Ebû'l-Kâsım el-Burzuli (ö. 841/1438), Sicilya kıyılarında yer alan Hristiyan kontrolündeki al-Qawşara (Pantelleria) adasında yaşayan Müslümanların bunu kendi istekleriyle yaptıklarını belirtir, bkz. Fatâwâ al-Burzuli: jâmi' masâ'il al-aḥkâm limâ nazala min al-qadâyâ bil-muftin wa'l-hukâm, (Ed.) Muḥammad al-Habîb al-Hayla (Beyrut: Dâr al-Gharb al-İslâmî, 2002), 2: 23. Krş. Ibn Nâjî, Sharh Ibn Nâjî al-Tanûkhi 'alâ matn al-Risâla, (Ed.) Ahmad Farid al-Mazîdî (Beyrut: Dâr al-Kutub al-'İlmiyya, 2007), 2: 485. Müslümanlar 15. yüzyılın sonlarına kadar Pantelleria'da yaşamaya devam ettiler, bkz. Henri Bresc, "Pantelleria entre l'İslam et la Chrétienté", *Cahiers de Tunisie*, 19 (1971), s. 105-127.